

Avtor obravnava začetke zanimanja in raziskovanja najvišje gore v Julijskih Alpah v obdobju razsvetljenstva, ko je med evropskimi intelektualci potekala živahna debata o starosti sveta in pravilnosti svetopisemskih poročil o nastanku sveta. Ključne besede: Alberto Fortis, Balhasar Hacquet, Triglav, Johann Weikhard Valvasor, Valentin Vodnik, Sigismund Zois Freiherr von Edelstein, razsvetljenje

The author discusses early interest in and research on the highest mountain in the Julian Alps during the Enlightenment, when a lively debate took place among the European intelligentsia on the age of the world and the accuracy of Biblical accounts of its creation.

Keywords: Alberto Fortis, Balhasar Hacquet, Triglav, Johann Weikhard Valvasor, Valentin Vodnik, Sigismund Zois Freiherr von Edelstein, Enlightenment

Najvišji slovenski vrh se je uveljavil kot simbol slovenstva, še preden je slovenska skupščina sklenila razglasiti za državno zastavo belo-modro-rdečo trobojnico, dopolnjeno z grbom v podobi štita, na katerem je upodobljen lik Triglava, dve valoviti črti pod njim pa ponazarjata morje. Skupščina je sprejela deklaracijo o razglasitvi državne samostojnosti in neodvisnosti 25. junija 1991. Naslednji večer je na Trgu republike nasproti skupščine potekala slovesnost, na kateri je bila prvič dvignjena zastava nove države. Ob javni predstavitvi državnega simbola so tisti, ki so dogajanje spremljali prek televizijskih zaslonov, gledali tudi posnetke trobojnice na najvišjem vrhu nove države, kamor jo je ponesla skupina gorskih reševalcev. Na trobojnici še ni bilo znaka Triglava, ker skupščina do tedaj še ni sprejela novega državnega grba.

Vendar je bila pot dolgo trajna, pogosto bolj ali manj vijugava. Zlasti tisti, ki so se prvi odpravili nanjo, so morali premagati stare predsodke in strahove, ne le naravnih ovir. A ko so dosegli vrh, so bili nagrajeni z razgledom, ki je v jasnem vremenu segal daleč naokrog, mogli pa so se tudi poglobiti vase in svoje nazore, jih potrjevati ali ovračati.

Prevladujoči pogled na svet se je stoletja opiral na svetopisemske nauke, te je potrjevala avtoriteta prerokov in utrjevala avtoriteta oblasti. Morebitne dvome je v večini primerov učinkovito odganjalo pekljenje vesti, v posamičnih pa so svoje dodale še grmade, na katerih so javno pogubili najhujše heretike. Prelom se je zgodil v sedemnajstem stoletju, ko sistematična opazovanja privedejo do prevelikega števila dokazov, da je taka podoba zgolj pesniška fikcija. Opazovalcem se je podoba sveta poslej razodevala v povsem drugi, novi »luči«.

Ena prvih razglednic z motivom Triglava ob razglasitvi slovenske neodvisnosti.¹ (Razglednica iz zbirke B. Jezernika)

»Sklad na fkladu fe sdvigúje«

Dramatičen dogodek z začetka sedemnajstega stoletja, ko so v Rimu 19. februarja 1600 javno sežgali na grmadi dominikanca Giordana Bruna kot »krivoverca«, je dolgo ostal v živem spominu sodobnikov. Triintrideset let pozneje se je zaradi svojih kopernikanskih nazorov znašel pred inkvizicijo še Galileo. Eden od njegovih tožnikov je bil kardinal Bellarmine, ki je sodeloval že v procesu proti Giordanu Brunu (Harth 1984: 82). Galilea so spoznali za krivega, ker je »imel za resnične napačne nauke, ki jih učijo nekateri, da je Sonce nepremično središče sveta, okrog katerega se vrti Zemlja«. Svojim nazorom se je moral javno odpovedati. Takrat je bil star skorajda sedemdeset let, preostanek življenja pa je moral preživeti tako rekoč v hišnem priporu na svojem malem podeželskem posestvu v Arcetri (Harth 1984: 86).

Oba dogodka nista prinašala dobrih obetov za razvoj in napredek znanosti, a se je zgodilo prav to. V drugi polovici stoletja so bile ustanovljene številne znanstvene družbe in akademije, znanost je postala mednarodna. Nova odkritja in spoznanja so se razširjala po široko spleteni korespondenčni mreži med učenjaki, ki je pokrivala tako rekoč vso Evropo. Holandski zdravnik Huygens, sicer član londonske Royal Society in pariške Académie des

¹ Na razglednici ni navedeno ime avtorja.

Sciences, denimo, je bil ponosen, da si je dopisoval z učenjaki v šestih jezikih. »Svet je moja domovina,« je dejal nekoč, »promoviranje znanosti moja religija« (Harth 1984: 89–90).

Habsburška monarhija, postavljena v središče evropske celine, je ponudila ugoden okvir za razvoj tovrstnih prizadevanj tudi v naših krajih. Samo v Ljubljani so že na začetku druge polovice sedemnajstega stoletja nastale najmanj tri sloveče zbirke. Najbolj znano med njimi so osnovali grofje Auerspergi in je vsebovala dragocene starine, kovance in raritete ter slovečo knjižnico (Valvasor 1689: XI, 669). Auerspergova knjižnica ni bila zaprtega tipa, temveč so jo uporabljali tudi kranjski učenjaki, med drugimi baron Valvasor.

V Ljubljani je imel svojo zbirko mineralov in znamenitosti tudi škotski lekarnar Toth. Spomin nanjo nam je ohranil angleški popotnik Edward Browne, ki sta ga na Kranjsko – tako kot več njegovih sodobnikov – pritegnila predvsem presihajoče Cerknjiško jezero in rudnik živega srebra v Idriji. Eden od začetnikov eksperimentalnih znanosti Robert Boyle je priporočal ogled obeh vsem, ki so se odpravili na veliko potovanje po koncu študija (Boyle 1692: 6).

Browne je v svojem potopisu med drugim opisal tudi potovanje z Dunaja v Benetke, kamor se zvedavi mladi učenjak in popotnik ni odpravil s poštno kočijo, temveč na konju, da se je lahko poljubno zadržal na zanimivejših točkah (Browne 1673: 117). Med svojim kratkim postankom je angleški popotnik spoznal škotskega lekarnarja, ki mu je »pokazal mnoge *curiosities* in nekaj mineralov iz teh krajev« (Browne 1673: 126).

Vsekakor si težko predstavljamo, da bi mladi popotnik med svojim komaj dvodnev- nim postankom v Ljubljani naletel na škotskega apotekarja po golem naključju. Veliko bolj verjetno se zdi, da je zanj in njegovo zbirko vedel, še preden je prispel v Ljubljano. Na obstoj določenih predhodnih povezav pa kaže posredno tudi to, da je Browne s svojim raziskovalnim delom vplival na Valvasorja. Podobno kot Browne se je tudi Valvasor leta 1658 po dokončanem študiju na ljubljanskem jezuitskem liceju odpravil na izobraževalno potovanje najprej na Dunaj, potem v Nemčijo, Švico, Italijo, Francijo in celo Afriko. Po vrnitvi s potovanja in poroki (1672) je Valvasor kupil graščino Bogenšperk pri Litiji. »To grajščino je izpremenil Valvasor v pravcato svetišče muz, kjer je imel bogate zaklade svojih zbirk, izbrano, mnogoštevilno knjižnico, matematično-fizikaličen kabinet in veliko zbirko novcev« (Radics 1904: 7). Valvasor je bil tudi sam aktiven raziskovalec, ki ga je Royal Society leta 1687 zaradi razprave o novem, originalno izumljenem načinu litja stopljene rude (Valvasor 1687) imenovala za svojega člana (Radics 1904: 7; Reisp 1983: 161).

Učenjaki, kakršen je bil Valvasor, so si želeli zbrati enciklopedično znanje, ker so upali, da bodo tako mogli doumeti »enotnost v načrtu univerzuma« (Schlosser 1908: 92). Znanje so črpali iz del klasičnih avtorjev, kot je bil na primer Plinij, pa tudi iz Biblije. Pravzaprav so nekateri v prvi knjigi Stare zaveze videli idealno, čeprav nedosegljivo zbirko (Schulz 1994: 186). Valvasor je hotel predstaviti vse bogastvo, s katerim je stvarnik obdaril njegovo deželo, čemur je posvetil svojo obsežno in bogato ilustrirano delo z naslovom *Die Ehre deß Hertzogthums Crain (Slava Vojvodine Kranjske)* (Valvasor 1689). Ali kakor je sam zapisal:

Bog je vsepovsod z dobrohotno roko raztrosil dela, ki so vzrok, da občudujemo njegove stvaritve. Od teh Kranjska dežela ni dobila majhnega deleža, a ne samo na gorah in pod njimi, temveč tudi kar po sredi skozi nje, v priznanje njegove vsemogočnosti. In upravičena je, da se pridruži klicu tistega svetega kralja: Kličite k Bogu, kako čudovita so njegova dela! (cit. Kugy 1973: 35)

V *Slavi Vojvodine Kranjske* je Valvasor vestno in skrbno zbral izsledke, do katerih je prišel med svojimi številnimi potovanji po deželi in okolici. Osebnostno je prepotoval vso Kranjsko, obiskal je tudi sosednje pokrajine Štajerske, Primorske in Istre, pri čemer so ga zanimala mesta, samostani, gradovi, plemiške rodbine, kronika, legende, ljudstva in obljubene dežele, pokrajine in njihovi prebivalci, delo, industrija, vojske s svojimi grozotami, vojskovodje, oborožitev, krvave zgodbe, napadi, naskoki in bitke. Na svojih raziskovalnih poteh se ni ustrašil ne gora ne podzemeljskih jam, temveč je – kot pravi sam – »povsod v celi deželi osebno prehodil vse hribe in doline, o vsem ljudi kar najbolj podrobno izprašal, si potem sam osebno tudi vse ogledal in skiciral ter potem dal spraviti v baker« (Valvasor 2009: I, 171).

Za številne bralce zlasti v devetnajstem in na začetku dvajsetega stoletja je bilo presenetljivo, da v vsem obsežnem Valvasorjevem delu ni najti imena Triglav in da poimenuje najvišjo goro na Kranjskem kot *Kermo*, čeprav je Triglav »gotovo tako star kot svet« (Costa 1848: 224). Po Valvasorjevem poročilu se namreč med Mojstrano in Bovcem dviguje visoka gora *Kerma* kot nekak mejnik med deželno Kranjsko in deželico Bovec. Njena posebnost naj bi bili izredno dolgi poletni dnevi, ki naj bi na vrhu julija trajali tako dolgo, da »skoraj ne moreš čutiti dlje kot eno uro, kako se zmanjšuje noč in se bo zato povečal dan«. Še bolj nenavadno pa je bilo tamkajšnje vremensko dogajanje, saj – kot piše Valvasor – je na vrhu Krme takoj nastopilo neurje z grmenjem in točo, če je kdo pokal z bičem, pa čeprav je bil dan še lep in jasen. »Naj se to zdi pametnemu bralcu še tako nenavadno in neverjetno,« je dodal, »to le niso zgolj govorice, temveč je preverjeno. In bralec ne sme misliti, da to potrjujejo samo izjave ljudi, ki v okolici živijo. To sta namreč v zadnjih letih sama osebno videla gospod Johann Baptista Petermann in gospod Laurentius von Rechberg, oba doktorja medicine« (Valvasor 2009: I, 562).

K temu poročilu je napisal komentar Erasmus Francisci. Po njegovem mnenju bi morali naravoslovci raziskati, ali so bile vzrok nenavadnega dogajanja »kake subtilne in lahko hlapljive mineralne izparine, ki jih vznemiri udarec in pok biča ali hitro dvigovanje biča v zrak, ali pa se zaradi svoje letne vročine ali napenjanja spopadejo z omenjenim hladom zraka in s tem povzročijo grmenje s točo?« Poleg tega se mu je zdelo, da je treba pristaviti »zgolj in samo« kot domnevo vprašanje, ali neurja na Krmi ne povzročata kar sam hudič. To zadnje je tudi podkrepil z obširnimi opisom, kako je v deželi Mecklenburg neka stara coprnica nekoč naredila maslo, tako da se je »odpravila do reke in tam najprej zamrmrljala nekaj besed, potem pa s šibo nekajkrat udarila po vodi« (Valvasor 2009: I, 563).

Kakorkoli že, Valvasor sam se na Triglav oziroma na Krmo ni povzpел, po vsej priliki pa so to že v njegovem času storili drugi; sam omenja poimensko dva doktorja medicine: Johanna Baptista Petermanna in Laurentiusa von Rechberga. To je tudi vse, kar vemo o njunih vzponih in verjetno tudi glavni razlog, da njunega podviga oziroma podvigov zgodovina alpinizma na Slovenskem ne upošteva. Alpski svet je postal zanimiv za posamezne naravoslovce v osemnajstem stoletju, in to zaradi bogastva flore, favne in geoloških posebnosti. V Idriji sta kot zdravnika več let službovala Giovanni Antonio Scopoli in Balthasar Hacquet. Oba je zanimala botanika, iščoč nove rastlinske vrste sta se podajala tudi v gore in svoje pohode in vzpone dokumentirala.

»Golih verhov kamni síd«

Učenjaki sedemnajstega stoletja so še vedno zelo resno upoštevali poročila o starosti sveta, zapisana v svetih knjigah, najbolj tisto iz prvih petih poglavij Geneze. V njej so videli zgodovino, ki jo je narekoval Bog, to se pravi neposreden in pristen prikaz preteklosti sveta (Laudan 1987: 37). Račun je bil skrajno preprost: Adam je živel 130 let, ko je spočel sina Seta po svoji podobi; po spočetju Seta je Adam živel še 800 let; skupaj torej 930 let. Set je živel 150 let, ko je spočel Enoha; po spočetju Enoha je Set učakal še 807 let ... Potemtakem vsega skupaj 4000 let od stvarjenja sveta do Kristusovega rojstva (Hazard 1959: 47). Član francoske akademije in tutor edinega sina kralja Ludvika XIV. je v svojih *Discours sur l'Histoire universelle* ugotovil, da je bil svet ustvarjen natanko 4004 leta pred Kristusovim rojstvom (Bossuet 1681: 7). Leta 129 po stvarjenju sveta se je zemlja začela polniti, pregrehe pa so se množile (Bossuet 1681: 8). Leta 1656 let po stvarjenju sveta je nastopil vesoljni potop (Bossuet 1681: 9). Leta 1757 je prišla jezikovna zmešnjava nad babilonski stolp (Bossuet 1681: 10). Mojzes je prejel pisano postavo 430 let po Abrahamem poslanstvu in 856 let po vesoljnem potopu in istega leta, ko je hebrejsko ljudstvo zapustilo Egipt (Bossuet 1681: 17).

Dosledno upoštevanje teh opornih točk, trdnih in nedvomnih, je zgodovino upodabljalo kot zaporedje v času jasno razmejenih dob, pod skladnimi in veličastnimi oboki se je vila zmagoslavna pot in je vodila naravnost do zveličarja. Učenjaki so marljivo in vestno računali in preračunavali, bodisi da bi ovrgli bodisi obranili tradicionalne račune (Hazard 1959: 46–8). Toda, več ko je bilo računov in izračunov, manj je bilo gotovosti. Ljudem so se vse pogosteje postavljala resna in tehtna vprašanja: »Kako spoznati pota božje previdnosti v tej zmedi, ki je bila več kot kaotična? Kako sprejeti veljavo dejstev na področju spoznanja, če pa se dejstva naravnost izmikajo vsakemu trdnemu prijemu?« (Hazard 1959: 51).

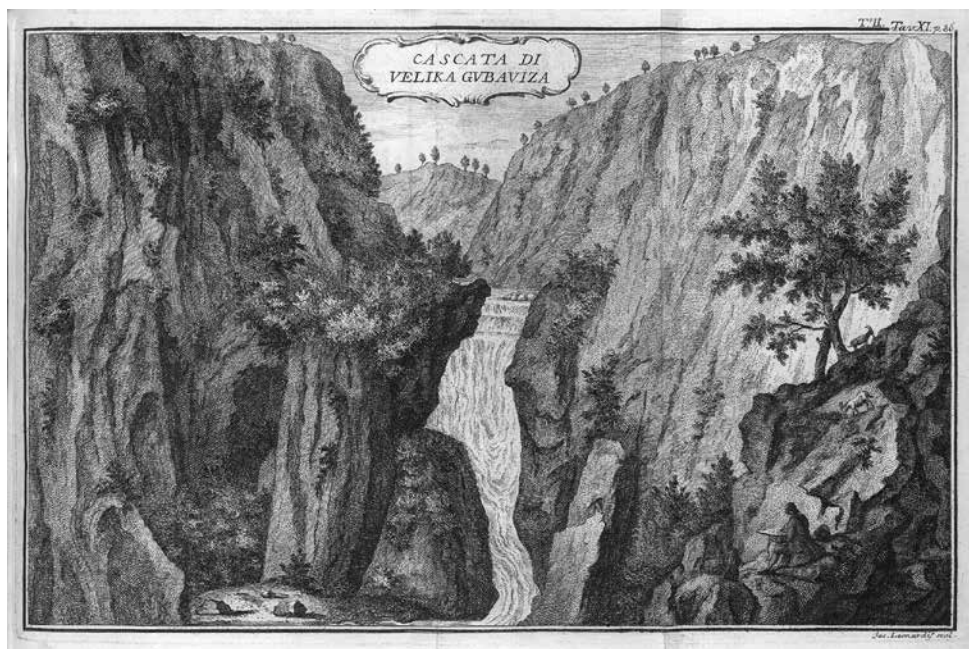
Postavljanje takih vprašanj je poleg občutkov negotovosti krepilo še občutja nemoči. Toda izkušnja je učila, da niti strogo preganjanje »napačnih naukov« ne zagotavlja želene gotovosti. Iskanje odgovorov je ubiralo vedno bolj nove poti, na katerih se je bolj ali manj subtilno, po večjih ali manjših ovinkih znanost vedno bolj osvobajala verskih konotacij in asociacij (Kölbl-Ebert 2009: 2).

Dokončno so ta prelom izvedli raziskovalci v razsvetljenstvu. Opat Alberto Fortis, eden pomembnejših evropskih učenjakov v tej dobi, denimo, ki je imel tesne stike tudi s posameznimi učenjaki v Ljubljani, je leta 1770 v *Giornale d'Italia* v svojem ortografskem opisu naravnega mostu v okolici Verone polemično nastopil zoper sholastike in jih obtožil, da nenavadne naravne pojave razlagajo s sklicevanjem na igre narave ali samovoljo Boga Stvarnika in pri tem zanemarjajo dokaze, pridobljene z opazovanjem (Fortis 1776: 346–47). Še bolj neposredno je odklonil preoblikovalne sile in arhetipske ideje in podobne »sholastične barbarizme« v svojem eseju z opažanji s Cresa (Fortis 1771: 102). Sam je zastopal stališče, da je nápak klicati religijo na pomoč hipotezam, ki poskušajo oporekati ali ovreči opazovanja najbolj učenih naravoslovcev s samovoljnim interpretiranjem svetih besedil. K temu je pristavil še odkrito izjavo galileizma, češ da je Galilejeva slovesna odpoved lastnim ugotovitvam povzročila Italiji hudo »sramoto« (Fortis 1771: 107).

Fortis je štel svoje raziskave za prispevek k razvoju in napredku. Menil je, da je tako velik cilj mogoče doseči le z vestnim in natančnim opazovanjem, to je z empirično metodo. Prednosti nove metode, ki jih je razsvetljenstvo tako močno poudarjalo, so bile splošne in očitne. Prevladujoče občutje ni bila več nemoč človeka, prepuščenega usodi na milost ali nemilost. Znanost je nenehno širila obzorja in krepila človekovo moč. Povedano z besedami Samuela Johnsona je znanje »več kot ekvivalent moči« (Johnson 1759: I, 93). Fortisov moto je bil: iz neznanja delamo napake in iz napak se učimo. Tako ga bralci lahko spremljajo med hojo vzdolž obale, plezanjem po gorah, spuščanjem v podzemsko jamo in veslanjem s čolnom. Radovednost mu ni dala miru. Med oranjem ledine je svojim veslačem pogosto ukazal, naj počijejo, tako da je mogel skrbno pregledati »nenavadne modifikacije apnenca, razmeščenega na način, ki se je precej razlikoval od zakonitosti, kakršne so opisovali učitelji naravoslovja v svojih dovršenih razpravah o stratifikaciji, ne da bi enkrat samkrat stopili iz svojega kabineta« (Fortis 1774: II, 31). Razmišljanje o naravnih pojavih, ne da bi jih pisci sami skrbno opazovali, je bilo po njegovem prepričanju razlog nepremišljenih ali celo absurdnih razlag:

Kdor bi si utegnil domišljati, da je moč soditi o tem od daleč, bi ravnal nepremišljeno in bi tvegala kakšno absurdno razlago, kot se prepogosto dogaja celo največjim naravoslovcem, ko tvegajo pojasniti kak nenavaden pojav na podlagi površnega ogleda ali poročil iz druge roke; kakor tisti dobri mož, ki je napisal naravno zgodovino švicarskih Alp, ne da bi odpotoval tja, da bi jih opazoval. (Fortis 1774: II, 47)

Fortisova argumentacija je za današnjega bralca videti zelo razumna in prepričljiva. Številni njegovi sodobniki pa so na ta vprašanja gledali z drugimi očmi. Privrženci tradicionalnih teorij, utemeljenih na svetopisemskih poročilih, se nikakor niso mogli sprijazniti s tem, da bi sodobni učenjaki lahko bili boljši naravoslovci od Mojzesa. Škotski popotnik Patrick Brydone, denimo, je v svojem potopisu s poti po Siciliji in Malti leta 1770 med drugim opisal, kako je kanonik Giuseppe Recupero v vulkanskih tleh na Etni izkopal globok

Alberto Fortis med opazovanjem slapa Velika Grbavica (Alberto Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, 1774).

jašek, v katerem je bilo opaznih sedem plasti nanosov lave. Po natančnem opazovanju je izračunal, da je bila vsaka izmed njih stara najmanj 2000 let, tedaj da je najstarejša med njimi nastala ob izbruhu vulkana najmanj pred 14.000 leti. A ti izračuni so ga spravili v hudo zadrego. Že sama misel, da je s svojimi raziskavami podvomil o prerokovem poročilu o starosti sveta, mu je povzročala peklenje vesti. Dodatne skrbi mu je povzročil še njegov škof, ki ga je svaril pred prevzetno mislijo, da bi on (Recupero) mogel biti boljši naravoslovec, kot je bil Mojzes (Brydone 1774: 68). Na poročila o Recuperovih dilemah se je odzval tudi profesor teologije in škof Richard Watson v svoji polemiki z Edwardom Gibbonom. Watson je učenjake, ki so potovali po Evropi, obtožil, da »nas hočejo oropati naše religije« (Watson 1777: 169). K temu je zapisal še, da trdno veruje, da je bil svet ustvarjen pred 6000 leti:

Ne morem si pomagati, da ne bi opazil trditve, s katero si zadnje čase nekateri učenjaki prizadevajo ovreči celoten sistem razodetja: Na ta pomislek je treba odgovoriti, saj je postal tema filozofskih pogovorov še posebej med tistimi, ki so obiskali celino. Pomislek poskuša spodbiti avtoriteto Mojzesu, in sicer s prikazovanjem, da je Zemlja mnogo starejša, kot je mogoče dokazati iz njegovega poročila o stvarjenju in svetopi-semske kronologije. Mi trdimo, da od stvarjenja še ni minilo šest tisoč let; ti učenjaki pa trdijo, da imajo neovrgljiv dokaz, da je Zemlja stara najmanj štirinajst tisoč let; in se pritožujejo, da Mojzes visi na njih kot mrtva utež in duši vso njihovo raziskovalno vnemo. (Watson 1777: 169)

Watsonovi argumenti so bili ponatisnjeni v tretji izdaji *Encyclopaedie Britannice*, objavljeni leta 1787, kar ponazarja, kako močan vpliv na javno mnenje so imeli privrženci tradicionalnih stališč glede starosti sveta (Pinto in Amador 2009: 85).

Zaradi nerazumevanja prvržencev tradicionalnega gledanja je tudi opat Fortis opustil nekdanji voltairovski polemični slog in ga zamenjal s previdnimi formulacijami, občasnimi opustitvami in zavestnimi dvomnostmi (Ciancio 1995: 122). Tako v italijanskem izvirniku svojega poročila s potovanja v Dalmacijo (Fortis 1774) ni vključil poročil o opazovanjih s Paga; te je vključil šele v angleško izdajo. Ta so povsem nedvoumno spodbijala uradno cerkveno teorijo, po kateri je bil svet ustvarjen v šestih dneh nekako pred 6000 leti:

Človeška domišljija, navajena opazovati zemeljsko kroglo kot zelo staro, osupne ob misli, kolikšno število dob je bilo potrebnih, da je (voda) izdolbla s pomočjo majhnih in najpogosteje občnih potočkov ogromne doline, ki ločujejo in delijo gore; in če bi začeli računati na podlagi pojmov ali poročil, ki jih imamo o dvigovanju morskega dna tekom enega stoletja, bi bil naš um zbežan ob pomisli na stotine tisočev let, ki so bile potrebne, da so se oblikovale z nalaganjem odpadkov in lusk, tako visoke in obsežne mase, pogosto globlje od tisoč čevljev. (Fortis 1778: 541–42)

Vendar sprememba tona in stila v javnem predstavljanju svojih opazovanj Fortisu ni prinesla zelenih ugodnosti. Čeprav je imel vse potrebne odlike, da bi zasedel izpraznjeno katedro za zgodovino sveta (naravoslovje) na univerzi v Padovi, zaradi svoje kritike Mojzesove kozmogonije tega mesta nikoli ni dobil. V vodstvu univerze je namreč imel močnega sovražnika v osebi aristokrata Barbariga, zelo pobožnega moža, ki Fortisu tega ni mogel odpustiti. Katedra je ostala nezasedena, ker profesorski zbor ni hotel niti izbrati koga drugega niti iti v neposreden spor z Barbarigom in izvoliti Fortisa (Ciancio 1995: 112).

SPOPAD NEPTUNA IN PLUTONA

Z mitološko zgodbo o spopadih med Neptunom in Plutonom je Fortis predstavil kozmogonijo, v kateri se je močno opiral na hipoteze Roberta Hookea (Ciancio 1995: 114–15). Konec osemnajstega stoletja so učenjaki glede vprašanja, kako so nastale kamnine, zastopali dve hipotezi. Privrženci neptunistične teorije so menili, da so vse kamnine nekoč nastale v morju, privrženci plutonistične so jim pripisovali vulkanski izvor. Znameniti naravoslovec Georges-Louis Leclerc, Comte du Buffon, je zastopal teorijo, da je bila površina Zemlje spočetka pokrita z morjem, ki je pokrivalo tudi najvišje gore. To naj bi bil tudi vzrok, da je bilo mogoče na njih najti školjke in druge morske živali in rastline v velikih količinah (Buffon 1792: I, 15–6). Nasprotno od Buffona je Fortis pripisoval v zgodovini zemlje ognju

pomembnejšo vlogo od vode (glej npr. Fortis 1771: 112; 1774: I, 111). Čeprav ni šel tako daleč, da bi rekel, da so mase bazalta nastale kot posledica delovanja ognja (Schröter 1780: 59), pa se je dobro zavedal, da je tako stališče še veliko bolj v nasprotju z biblijskimi poročili, zato nekaterih svojih zapažanj o tem niti ni objavil in so ostala v rokopisu (Ciancio 1995: 118). Buffonova neptunistična teorija, ustrezno odeta v svetopisemski jezik (Margruder 2009: 49;), je bila z vidika katoliške ideologije sprejemljivejša, ker ni bila v neposrednem protislovju s svetopisemskim poročilom o vesoljnem potopu (Candela 2009: 90). Katoliški ideologi v italijanskih deželah so izrecno podprli taka gledanja, ki so dobila potrditev v knjigi o zgodovini morja, objavljeni v Vicenzi (Barbieri 1782), in knjigi o obči teoriji Zemlje, objavljeni v Rimu (Becchetti 1782), ki se obe sklicujeta na poročila o stvarjenju sveta in na vesoljni potop. Konec osemnajstega in začetek devetnajstega stoletja je teorijo uveljavil nemški mineralog Abraham Gottlob Werner, ki je menil, da so vse skale na Zemlji nastale iz »svetovnega oceana« (Laudan 1987: 112).

Neptunistična teorija je v očeh privrženecv tradicionalistične ideologije uspešno reševala tudi problem fosilov na najvišjih gorskih vrhovih (glej npr. Barbieri 1782: 45). Okameneli rastlinski in živalski ostanki so namreč bili težavna uganka. Tako je, denimo, angleški avtor Tancred Robinson bil prepričan, da so školjke raznesli po svetu vojaki, prebivalci mest in vasi, medtem ko je Loubere s potovanja v Siam poročal, da so se na Rtu dobre nade opice ves čas zabavale s tem, da so nosile školjke z morske obale na gore. Vendar vse to ni moglo zadovoljivo pojasniti, zakaj je školjke najti vsepovsod, celo v notranjosti gora, kjer ležijo tako kot tiste na morskem dnu (Buffon 1792: I, 234–35).

»Bres ufe shele eniga dobizhka ...«

Moderna znanstvena metoda učenja iz obstoječega slovstva ali izkustva prednikov je začela prevladovati v drugi polovici osemnajstega stoletja. Vzporedno s tem se je tradicionalno umevanje Mojzesove kozmogonije kot božjega razodetja moralo vedno bolj umikati. V geologiji se je vse neposredno opazovanje in zanimanje usmerilo na raziskovanje in opisovanje dostopnih delov zemeljske skorje. Rojena je bila moderna geologija s tem, da je dobila leta 1778 svoje današnje ime, dve leti pozneje pa je Abraham Gottlob Werner, profesor rudarske akademije v Freibergu na Saškem, naredil iz nje samostojno vedo. Wernerjevi številni učenci so to delo nadaljevali in položili temelje geologiji v letih 1790–1820, ki jih zato imenujemo »junaško dobo geologije«. Zanos mlade geološke vede je dvignil pogumne može v visoke hribe in gore, tudi tiste, ki so dotlej zbujele dotlej le strah in trepet. Dne 8. avgusta 1779 se je na vrh Triglava povzpел Balthasar Hacquet, leta 1787 pa je dosegel ženevski prirodoslovec Horace-Bénédict de Saussure vrh Mont Blanca. Tako se je obenem z geologijo rodil tudi današnji alpinizem (Rus 1933: 94).

Alberto Fortis je pomembno vplival tudi na razvoj znanosti pri nas, po drugi strani pa lahko vidimo, da je poznal Valvasorjevo *Slavo*, ki je bila sicer med italijanskimi učenjaki

»malo znana« (glej Fortis 1771: 81–3; prim. Muljačić 1996: 114). Leta 1776 ali 1777 je osebno obiskal Ljubljano za več kot mesec dni, a je svoje ljubljanske dneve prebil povečini v Hacquetovem stanovanju, tako da je le malo videl od mesta (Muljačić 1996: 114; 2011: 103, 114). Je pa v tem času prevedel Hacquetov potopis o plovbi z ladjo od Ljubljane do Zemuna (Muljačić 1996: 114; 2011: 100). Ali je bil ob tej priložnosti v stikih tudi z baronom Zoiso, s katerim sta se srečala že v Benetkah leta 1768, ni znano. Je pa po svojih prijateljih Zoisu pošiljal vzorce lave s Sicilije, kar mu je ta podobno vračal (Muljačić 1996: 114; 2011: 103).

Fortisov vpliv je bil posebej pomemben za raziskovalno delo Balthasarja Hacqueta. Hacquet se je naselil na Kranjskem leta 1766, ko je nastopil službo rudniškega zdravnika v Idriji. Tam je ostal do leta 1773, ko je bila izdana prepoved delovanja jezuitskega reda v deželah Svetega rimskega cesarstva. V Ljubljani so po odhodu jezuitov potrebovali nove profesorje in Hacquet je dobil mesto javnega profesorja anatomije, kirurgije in porodništva na ljubljanskem liceju; v tej službi je ostal do leta 1787 (Dimitz 1876: IV, 185; Valenta von Marchturn 1897: 1–2). V takratni ljubljanski družbi, kjer sta znanost in napredek imela navdušene privrženca, se je imenitno uveljavil. Cesarska kmetijska družba v Ljubljani ga je 1772 sprejela za rednega člana, dve leti pozneje še za svojega stalnega tajnika. Nemirni duh raziskovalca narave in njenih zakonitosti ga je vodil v najbolj odmaknjene in najteže dostopne dele Habsburškega cesarstva, da je lahko na svoje oči opazoval naravo ter zbiral predmete za svoj prirodoslovni kabinet. Leta 1769 je odšel tudi na Vezuv in Etno, tam je zbiral primerke strnjene lave (Wester 1954: 12).

Hacquet se je pri svojih vzponih na alpske vrhove, kjer je bilo mogoče, držal gorskega grebena, da je imel čimboljši pogled na geološki sestav. Spoznal je namreč, da jih je bilo mnogo, ki so pisali o Alpah, toda le malo med njimi se jih je pečalo z naravoslovjem ali preučevanjem fizikalnega ustroja gorovja. Večina piscev je imela pomanjkljivo znanje iz mineralogije ali pa se niso potrudili, da bi se bili povzpeli na vrhove. Zato so, namesto da bi objavljali koristna poročila, časopisom pošiljali besedila o svojem »začudenju nad višino pečin in ledenikov s poetičnimi in slikovitimi opisi«. V teh poročilih so prebivalce alpskega sveta postavljali v »zlato dobo, prav kot da bi vsi živeli v popolni nedolžnosti«, čeprav je sam pogosto spoznal precej drugačno podobo² (Hacquet 1791: a3).

Svoja raziskovanja kranjskega alpskega sveta je Hacquet opisal v obsežnem delu z naslovom *Oryctographia carniolica*, objavljenem v štirih delih v času od leta 1778 do 1789. Pri svojem naravoslovnem delu je izrecno sledil načelom, kakršna so zasledovali preučevalci zgodovine narave Kalm v Kanadi, Hasselquist v Palestini in Fortis v Italiji (Hacquet 1781: II, xxvi). Ali kakor je sam zapisal – v slovenskem jeziku – ga je pri njegovih raziskovanjih vodila zgolj želja po novih spoznanjih: »Bres ufe shele eniga dobizhka, inu bres neresfnize, is fgol nagnenja tó povedati kar fe je vidilu inu skuffilu ...« (Hacquet 1789: IV, 8). Kakor

² Hacquet je v tretjem delu svoje *Oryctographia Carniolica* zapisal, da je na kratko že pomislil, da se je v Kranjski Gori znašel med Patagonci, ker so bili tamkajšnji prebivalci »v razmerju z gorami, ki so vedno višje Kranjske Gore, tudi manj uglajeni, surovi, vendar iskreni in manj lahkomišelnici« (Hacquet 1784: III, 42).

Prva upodobitev Triglava (Hacquet, *Oryctographia Carniolica*, 1778).

za Fortisa tako je bilo tudi za Hacqueta vodilno načelo, da se raziskovalci ne smejo pustiti zapeljati nobeni avtoriteti, če empirično ugotovljena dejstva nasprotujejo zapisanim v obstoječih knjigah:

Mnogo stvari na svetu se mi je kot filozofu in iskalcu resnice zdelo neverjetnih in sem o tem večkrat svoje dvome povedal ali pa jih tudi docela ovrgel. Vedno sem voljan vsakršen dvom opustiti, če bom nasprotje našel za resnično ali me bo kdo drug lahko bolje poučil; zakaj ... človek sem in kot tak se lahko stokrat motim; toda pravico, ki jo ima vsakdo, si lastim tudi jaz: da sam presojam in preverjam ter se ne dam slepo voditi od vsakega učitelja, ki nima nič več čutov ko jaz. Zakaj slepo spoštovanje je lahkovernost in zato prvi vir zmote. (Hacquet 1785: I, 73–74)

Skladno s tem gledanjem je Hacquet v svojih spisih pa tudi sicer pogosto kritiziral pobožnjaške predsodke in praznoverja, zlasti ostro je obračunaval s »črnosukneži in menihi« in se z veliko vnemo boril proti »praznoverju«, kakršno je vladalo v »temnem veku«, ko so bili menihi edini profesorji medicine in so si pri zdravljenju bolezni lahko pomagali s sveto vodico, relikvijami svetnikov, rožnimi venci in vseh sort amuleti (glej npr. Hacquet 1801: 23–4), zato se je zapletel v konflikte s predstavniki lokalne duhovščine. Zgodilo se je, da so mu škof in nižja duhovščina grozili z vseh strani, menihi so pridigali proti njemu in ga javno obtoževali kot krivoverca in ateista. Tako se je med »ubogim preprostim ljudstvom« na Kranjskem razširilo »praznoverje«, da je Hacquet zgradil v Ljubljani anatomski teater zato, da bi v njem usmrčeval rdečelasce in jim jemal kri. Z njo pa naj bi (nekdanji) jezuit Gabrijel Gruber, ki je bil razvpit alkimist, »figiral« živo srebro, to je – ga spreminjal v zlato, s čimer naj bi si hotel pridobiti dovolj denarja, potrebnega za dograditev prekopa. Ta bajka je imela za Hacqueta neprijetne posledice, postal je splošno osovražen. Zaradi sovražnih govoric je moral spremeniti ime, da je lahko nadaljeval potovanja po Iliriji. Čeprav je bil katolik, so ljudje s prstom kazali nanj kot na »luterjana«, kar je pomenilo toliko kot »pogan« (Hacquet 1789: IV, xi–xiii; 1801: 24–5; 1815: I, 23–4; Ohrenstein 1816: I, 38; Shoberl 1821: I, 21–4).

Čeprav je Hacquet živel na obrobju velikega Habsburškega cesarstva, je bil s svojim raziskovalnim delom v samem središču znanstvenega življenja in je med sodobnimi učenjaki užival izjemen ugled. Med svoje člane ga je sprejelo enajst evropskih akademij znanosti in umetnosti. Goethe, denimo, je 7. septembra 1786 na začetku svojega klasičnega potopisa *Italianische Reise* zabeležil v svoj dnevnik, da je dospel do Karwendelskega gorovja, ki poteka neprekinjeno od Dalmacije do St. Gottharda in še naprej, in da je Hacquet »prepotoval večji del tega gorovja« (Goethe 1913: I, 10). Opat Alberto Fortis pa je o njem pisal, čeprav ga ni imenoval, kot o izjemno poštenih in verodostojnih osebah, na katere poročila se je tako zanesel, kot da bi opazovane pojave videl s svojimi očmi (glej Fortis 1777: v). Hacquetov *Naturalienkabinet* je slovel med razsvetljenimi zgodovinarji narave po vsej Evropi, mnogi

med njimi so si ga prišli osebno ogledat. Med njimi je bilo več znamenitih osebnosti, na primer nadvojvodinja Marijana, sestra cesarja Jožefa II., ki je bila po Hacquetovih besedah »nenavadno razgledana v mineralogiji«, pa ruski veliki knez (poznejši car Pavel I.) in njegova soproga. Dne 21. marca 1784 si je Hacquetov prirodoslovni kabinet osebno ogledal cesar Jožef II., ki ga je Hacquet zelo visoko cenil kot »edino veliko osebnost, ki jo je kdaj imela avstrijska vladarska hiša« (Hacquet 1984: 66).

Med obiskovalci Hacquetovega kabineta je treba omeniti še naravoslovca in botanika Francesca Griselinija ter botanika in montanista Benedikta Franza Johanna Hermanna. Zadnji se je v Hacquetovem stanovanju zadržal kar tri dni in si je zbirko, ki je zavzemala »skoraj tri cele sobe« (Hermann 1781: II, 9), natanko ogledal ter jo tudi podrobno opisal (Hermann 1781: II, 10; Jezernik 2013: 74). Hacquetovo zbirko so tvorili minerali, herbarij, živali in knjižnica. Njen končni katalog je obsegal 4092 številčk, od česar je bilo 3352 mineralov, 361 kamenin in 379 fosilov; od mineralov pa je manjkalo 14 kosov, tako da je bilo vseh kosov 4078. Po popisu Aloysia Estreicherja je bilo od tega leta 1842 ohranjenih še 4050 kosov, 3150 mineralov ter 900 kamenin in fosilov. Zbirka je vsebovala še 434 živalskih primerkov, od tega 35 sesalcev, 18 črvov, 88 velikih in vodnih ptic, 12 gadov/plazilcev, 24 rib, 72 žuželk, 17 polžev in 19 školjk. V zbirki je bilo tudi večje število koral in rogov (Estreicher 1842; Altha 1864: 249; Beiersdorf 2000: 19–20; Jezernik 2013: 78).

Zaradi pritiskov se je Hacquet pomladi 1787 odločil zapustiti Ljubljano. V svoji avtobiografiji je zapisal, da je sprejel vabilo univerze v Lvovu, ker je končal z raziskavami v južnem delu Avstrijskega cesarstva in zaradi »mnogih neljubih doživljajev na Kranjskem, ki sem jih bil tam v času 20 let deležen s strani bigotnega, nekultiviranega, zlobnega prebivalstva; kakršni so skoraj vsi polcivilizirani Slovani« (Hacquet 1984: 67). Postal je profesor »specialne« zgodovine narave na medicinskem oddelku Univerze v Lvovu in zasedel katedro mineralogije, botanike in zoologije skupaj s kabinetom zgodovine narave. Iz Ljubljane je pripeljal svojo mineraloško in zoološko zbirko (Beiersdorf 2000: 20).

»Vezhni Mojster vkasuje«

Hacquet je v Ljubljani zapustil vsestranski pečat. Z njim se začne zgodovina alpinizma v Julijskih Alpah. »Kar je Saussure za Mont Blanc,« pravi Julius Kugy, »to pomeni Hacquet za Triglav in delo tega vestnega, genialnega raziskovalca pomeni v zgodovini odkrivanja Triglavske skupine prvi trdni temelj« (Kugy 1973: 43–4). Hacquet je potoval s končnim namenom, »da bi se iz narave poučil« (Hacquet 1778: I, xiv). Na *Terklou* oziroma *Terglou* se je poskušal vzpeti prvič leta 1777, a v prvem poskusu mu je zaradi neugodnega vremena uspelo doseči le Mali Triglav (Hacquet 1778: I, 29). Na vrh Triglava mu je nato uspelo priti dvakrat. V predgovoru k drugemu delu svoje *Oryctographie* Hacquet pripoveduje, da se mu je proti pričakovanju 8. avgusta 1779 posrečilo doseči vrh (Hacquet: II, xxviii–xxix). Tam

je našel znake I. S. Z. H. L. K. L. K.,³ ki so jih preteklo leto vsekali dva gamsja lovca in eden od Hacquetovih bivših učencev. Znake so vsekali v skale v dokaz, da so dosegli cilj, ker je nekdo razpisal nagrado za tako »tvegano dejanje« (Hacquet 1781: II, xxviii-xxix). Leta 1782 je na to opravil še svoj drugi vzpon na Triglav, torej po vrsti tretji:

Odšel sem torej 23. julija zgodaj zjutraj od znožja pogorja do Velega polja in tistikrat sem na poti od Kojščice našel koralno plast, ki je bila zagozdena med prvotni apnenec. Bila je precej velika in je segala globoko v dolino. To se mi je dozdevalo zelo značilno, saj so bile to najvišje okamnine, ki sem jih kdaj našel. Zatorej sem jih pregledal, kolikor se je dalo. Ta kamnina ni bila tako sivo zelena kakor apnenec in poleg okamenelih koral je bilo med njo pomešanih tudi precej eno- in dvolupinastih školjk. Največja višina, kjer so te okamenine ležale, je bila šest- do sedemsto sežnjev nad morjem.

/.../ Šele po sedmi uri sem nato dosegel najvišji vrh Triglava, ki je bil tistega leta na severni steni za tri sežnje više pod ledenim snegom. Zakaj skale, ki so vanje vsekane črke I. S. Z. H. (okrog katerega sem zarisal polkrog s točko) L. K. K., so bile za štiri sežnje niže, medtem ko so sicer le šest čevljev oddaljene od najvišje točke. (Hacquet 1784: III, 93–4)

Hacquet je bil sprva privrženec Buffonove neptunistične teorije, da je ves apnenec nastal iz lupinarjev. Vendar so ga njegove izkušnje prepričale o nasprotnem. Čeprav je sicer Buffona in druge privrženice neptunizma visoko cenil, je njihov »sistem« zavrnil, ker na svojih potovanjih po alpskem svetu lupinarjev ni nikjer opazil. Zapisal je:

Najbolj vzvišeni veleum je podvržen človeški slabosti, da se lahko moti, saj narava ni vedno naklonjena, da bi se ravnala po namišljenem merilu nekaterih učenjakov, kot bi si kdo želel; ne samo ena dežela, ampak še več njih ne zadostuje za dokaz, da je na vsem svetu isto fizikalno stanje zemlje. /.../ Tu moram javno priznati in povedati, da ljubim resnico, zakaj vedno mi je bil pred očmi stari rek: Amicus Plato, toda resnica pred vsem.

Jaz sem vselej pripravljen verjeti, kaj je res, pravi filozof. Mnogo stvari na svetu se mi je kot filozofu in iskalcu resnice zdelo neverjetnih in sem o tem večkrat svoje dvome povedal ali pa jih tudi docela ovrgel. Vedno pa sem voljan vsakršen dvom opustiti, če bom nasprotje našel za resnično ali če me bo kdo drug bolje poučil; kajti človek sem in kot tak se lahko

³ Gre za začetnice imen Iosephus Secundus (cesar Jožef II.), Zois, Hacquet, Lovrenc (Willomitzer), Kos in Luka Korošec (Mikša 2013: 400–1).

stokrat zmotim; toda pravico, ki jo ima vsakdo, si lastim tudi jaz, da sam sodim in preizkušam ter se ne dam kot slepec voditi od učitelja, ki nima nič več čutov od mene. Slepo spoštovanje je lahkovernost in posledično prvi vir zmote. (Hacquet 1785: I, 73–4)

Hacquet je leta 1787 zapustil Ljubljano, vendar – kot pravi Jože Rus – tudi po njegovem odhodu »od njega sejano seme prirodoslovnega zanimanja v naši Ljubljani ni zamrlo, ampak se kmalu razraslo v drevo, ki je zbujalo po vsej učeni Evropi splošno občudovanje« (Rus 1933: 95). Novo središče naravoslovcev v Ljubljani je postala hiša barona Zoisa pl. Edelsteina na Bregu v Ljubljani. Zois je v svoji hiši zbral bogato zbirko mineralov, ki je presegla 5000 kosov in je veljala za eno najlepših tovrstnih zbirk na svetu (Hudales 2008: 83). Zoisova zbirka je slovela daleč prek meja dežele Kranjske in številni tujci, ki so potovali skozi Ljubljano, so si jo želeli ogledati (glej npr. Hermann 1781: II, 10; Germar 1817: 48). Po njegovi smrti je zbirko odkupil cesar Franz I. in jo leta 1823 poklonil Kranjskemu deželnemu muzeju. Odkupili so tudi njegovo knjižnico s 4109 zvezki, večinoma naravoslovne, kemijske, rudarske in botanične vsebine. Zoisovo zbirko mineralov so v liceju najprej shranili v Zoisove knjižne omare, tako da so spodnji prostor zavzemale rudnine, gornji pa knjige (Hochenwart 1836: 4; Deschmann 1889: 361–62; Steska 1919: 279–80). Zbirka mineralov je bila razstavljena z etiketami, urejena po Wernerjevemu sistemu (Hochenwart 1836: 5).

Francesco Grisellini, ki je obiskal Ljubljano leta 1774, v svojem potopisu (Grisellini 1780) ne omenja Zoisove zbirke, kar kaže na to, da baron Zois tedaj svoje zbirke mineralov, še ni imel. Vendar je v letih 1775–1780 »najbogatejši Kranjec« že zbral veliko »lepih vulkanskih kamenin«, skupaj z »bogato in izbrano knjižnico ter čedno zbirko bakrorezov« (Hermann 1781: II, 14–5), po vsej verjetnosti po Hacquetovem zgledu. Na to misel napeljuje dejstvo, da je baron Zois po Hacquetovem odhodu iz Ljubljane postal »botaničar«. V pismu, ki ga je 16. oktobra 1787 pisal profesorju Hacquetu, je namreč zapisal:

Moj opis Vas pouči, da sem na najboljši poti postati botaničar. Če se to zgodi, boste Vi vzrok: v osamljenosti glede mineralogije, ki me obdaja izza Vašega odhoda, izgubljam polagoma veselje do nje, kajti skoraj nemogoče Ti je vztrajati, če nimaš veselja, da bi z drugimi izmenjeval misli, zlasti še v tako jalovi deželi, kakor je na apnu bogata Kranjska. (Kidrič 1938: 274)

Kot lastnik železarskih obratov ob vznožju triglavskega pogorja (Javornik, Bohinj) in dozorel mož se je Zois že iz praktičnih potreb posvetil montanističnim študijam. Svoje znanje je izpopolnjeval na potovanjih po Švici, Nemčiji, Holandiji, Franciji in Italiji, od koder se je vrnil leta 1780, predvsem zaradi težavnih razmer, v katerih so se znašle njegove fužine (Žontar 1954: 188). Navezal je stike s številnimi sodobnimi naravoslovci, s katerimi si je dopisoval vse do smrti. Sam je naredil prepise pisem, ki jih je poslal v letih 1778–1793

raznim znanstvenikom, in jih vezal v usnje v 188 numeriranih strani obsegajočo knjižico (glej Belar 1894: 120). Izvlečke pisem mineraloške vsebine je objavil Albin Belar (1894). Sam ni napisal nobene razprave, je pa podpiral znanstvena raziskovanja drugih, češ: »Triba je učenjakom prispevati. Koristna posledica je morda majhna in daljna, toda v nasprotnem primeru ni nobene« (Žontar 1954: 189). Hacquet ga je cenil kot pomembnega naravoslovca in izjemo med puhlimi glavami ljubljanske družbe (Lovšin 1944: 90).

Zois je marljivo izmenjeval rudnine z zbiralci z vse celine, zlasti z italijanskimi. Svojim pošiljkam je prilagal tudi domače rudnine, zlasti živosrebrne iz Idrije in Tržiča. Tako so po širnem svetu postali znani polhograjski gorski kristali. V petnajstih letih je razposlal 5707 kosov rudnin in okamenin raznim znanstvenikom in muzejem, zlasti dvornemu muzeju na Dunaju in Joanaeumu v Grazu (Hochenwart 1838: 55; Steska 1919: 279). Kako visoko so zopet učenjaki cenili svojega ljubljanskega znanca, kaže dejstvo, da so po njem krstili mineral, ki ga je sam našel, za zoisit (Belar 1894: 122; Rus 1933: 95). Zoisova hiša v Ljubljani je bila pravo kulturno in znanstveno središče dežele Kranjske. V razsvetljenski dobi je bil njegov ljubljanski krožek »prava pravcata narodna akademija slovenska in njegova hiša slovenski nacionalni muzej« (Priatelj 1935: 44). Zois ni bil le mecen slovenske književnosti, temveč tudi »duša« in »prvi mecen planinskega gibanja« na Kranjskem. Sprva je na vzponih v gore sam spremljal Hacqueta. Ko zaradi bolezni ni mogel več hoditi, je vzpone na Karavanke in Julijske Alpe spodbujal in podpiral. Pohodnikom je dajal vodnike in nosače, prenočevali so v njegovih gorskih kočah, kjer jih je pogostil s hrano in pijačo (Orožen 1895: 542; Lovšin 1944: 91–2; Mikša 2013: 395). Prav verjetno je bil prav baron Zois tisti, ki je določil nagrado za tistega, ki bi se povzpел na vrh Triglavu; »kdo drugi naj bi jo bil sicer?« (Mazi 1957: 247).

Med Zoisovimi korespondenti so bili tudi Johann Ehrenreich von Fichtel v Sibirju. Fichtel je bil privrženec vulkanistične teorije in je Zemljo dojemal kot prvotno žareče, ognjeno-tekoče telo. Po njegovem videnju so bile gore vulkanskega izvora, usedline oceana pa so bili le peščenci in nižja predgorja. Apneniška gorstva naj bi tvoril v glavnem masivni prvotni apnenec magmatskega izvora, medtem ko naj bi plasti apnenca, nastale nekoč pri sedimentaciji v morju, zato tudi vsebujejo ostanke izumrlega življenja – fosile. Za svojo teorijo je potreboval dokazno gradivo in tega je dobil veliko od Zoisa. Z njim se je spoznal v Ljubljani, nakar mu je začel ta pošiljati v Hermannstadt, današnji Sibiu, fosile iz vznožja Triglavu skupaj s svojimi zapaznanji. V spremnem pismu je Zois poudaril prostranost tamkajšnjih planjav, kjer je mogoče na več mestih najti fosile amonitov, nautilusov in drugih školjk, in kako štrlita nad okolico vrhova Vršaca in Triglavu, zgrajena iz masivnega apnenca (glej Belar 1894: 129–30). V knjigi *Mineralogische Aufsätze* je Fichtel opisal, kako so v davni štrleli iz morja kot otoki iz masivnega prvotnega apnenca zgrajeni grebeni Triglavu, Vršaca in vseh okoli ležečih hribov, medtem ko se je v morju pod njimi usedal plastoviti apnenec. Kot dokaz je navajal fosile iz triglavskega pogorja, ki mu jih je poslal »neutrudni naravoslovec in pronicljivi opazovalec gora«, kot predstavlja barona Zoisa (Fichtel 1794: 3). S triglavskimi fosili in minerali si je oblikoval prav živo sliko tako imenovanega stvarjenja sveta:

Baron Zois na invalidskem vozičku.

Gledam kot bi bilo pred mojimi očmi, kako je v najstarejših časih, verjetno še v tistih našega tako imenovanega stvarjenja sveta, na mestu Triglavskega pogorja in daleč naokoli ležečega ozemlja, globoko morje, povezano z današnjim Jadranskim morjem in ima z njim enako ali morda še nižjo gladino. Iznad gladine tega morja štrlijo grebeni Triglava (Teroglou), Vršaca (Werschatz) in vseh drugih tamkajšnjih gora, katerih vrhovi so iz masivnega in prvotnega čistega apnenca, ki jih gladina morja nikoli ni dosegla. Ti grebeni in vrhovi niso nič drugega kot nekdanji tovariši onih sklanih otokov, ki štrlijo blizu in daleč od obale, iz današnjega Jadranskega morja, pogosto nekaj sto sežnjev visoko; ki pa so, čeprav so nad morsko gladino, vsi iz čistega, prastarega, resda pogosto razpokanega, vendar masivnega in gostega apnenca. (Fichtel 1794: 8–9)

Nato opisuje, kako se je na skalna otoka pod njunima Triglavom in Vrščem sesedalo in polegalo vedno več novih leg apnenca, tamkajšnje školjke pa našle v njih svoj grob. Vse to je trajalo »več tisočletij«, dokler ni neka podzemna sila dvignila Triglav in Vršac in skupaj z njima še vse gore od 30 do 40 milj od jadranske obale in spravila na dan pod morjem zgrajene sklade apnenca in školjke (Fichtel 1794: 9–10).

Vendar se Zois ni strinjal s Fichtlom, kajti zagovarjal je neptunistično teorijo proti vulkanistom, pri čemer se je opiral predvsem na fosile s Triglavskega pogorja (Faganel 1999: 12). Fosili, ki jih je bil poslal Fichtlu, so bili iz nižjih leg ob vznožju Triglava in Vršaca, zgolj zato, ker jih Zois dotlej v višjih legah ni iskal. Sam je bil prepričan, da so tudi apnenci najvišjih predelov Triglavskega pogorja morska vsedlina. Da bi svoje mnenje podkrepil z dokazi, je avgusta 1795 organiziral odpravo v Triglavsko pogorje. Ker se zaradi bolezni sam pohoda ni mogel udeležiti, je vodstvo zaupal Valentinu Vodniku. Ta se je že prej pod Zoisovim vplivom začel zanimati za geološke vede, zdaj pa ga je njegov ljubljanski mecen še seznanil s Fichtlovo teorijo. Poleg Vodnika sta odšla na pot še naravoslovec grof Hochenwart in župnik Jožef Pinhak, ki se je zanimal tudi za mineralogijo. Družbi je Zois dodelil gorskega vodnika in izkušene iskalce fosilov. Ne samo med potjo, člani odprave so tudi na samem Vršču v apnencu odkrili fosile, prepričali pa so se, da je tudi Triglav zgrajen iz plastovitega apnenca (Hochenwart 1838: 59; Rus 1933: 97; Faninger 1983: 6).

Vendar ta odkritja Zoisa še niso povsem zadovoljila. Fichtlova razprava je pritegnila pozornost naravoslovcev in z več krajev v Nemčiji je Zois prejel »veliko naročil«, naj jim pošlje petrefakte, ki jih navaja Fichtel, in da jim pove o njegovi teoriji svoje mnenje (Zois 1859: 56; Rus 1933: 96–7). »Veliko bo treba,« je 5. septembra 1795 pisal v pismu Vodniku, »da bomo zbrali dobre kose in zadovoljili vse prijatelje, ki so brali Fichtlovo delo. – Končno se bo dobremu možu še v grobu zdelo za malo, da so naša poznejša opažanja spodbila njegovo domnevo o masivnem prvobitnem apnencu na Vršču in Triglavu itn.« (Zois 1859: 56; Kos 1970: 45).

Po Zoisu, naj bi se ravno tako godilo tudi Hacquetu, čeprav je sam plezal po gorah. »In tako se godi vsem tistim, ki obravnavajo prirodne pojave bolj po trenutnem videzu kot pa po analitičnem opazovanju« (Zois 1859: 56; Kos 1970: 45). Zoisove besede iz navedenega pisma Vodniku zvenijo, kot da bi šlo za prevod v prozo bolj poetičnega odlomka iz zgodovine morja Lodovica grofa Barbierija o praznih in neuporabnih predpostavkah naravoslovcev, ki drzno postavljajo svoje argumente ne da bi jih dovolj utemeljili ali uskladili: »Ti gospodje so spoznali neko črko ali številko iz velike knjige narave, vendar jih ne znajo smiselno povezati« (Barbieri 1782: 124).

Baron Zois je še septembra istega leta poslal na Triglav novo odpravo. Tokrat so odšli na pot Zoisovi rudarji z izkušenim iskalcem fosilov na čelu. Ta odprava je odkrila dovolj fosilov kot dokaz, da je tudi Triglav zgrajen iz apnenca, ki je nekoč nastal v morju (Faninger 1983: 6).

»Prid sidár fe lef uzhít!«

Baron Zois je spoznal Valentina Vodnika na svojih pohodih po alpskem svetu. Vodnik je namreč bil v letih 1793–1796 župnijski upravitelj na bohinjškem Koprivniku (Orožen 1895: 541; Steska 1919: 279). Zois je v Vodniku vzbudil zanimanje za mineralogijo. Ko sam ni mogel več v gore, pa je za to navdušil Vodnika (Orožen 1895: 542–43; Južnič 2009: 477). Leta 1795 se je Vodnik na Zoisovo pobudo udeležil pohoda na enega »narvikfih hribov v'Europi« (Vodnik 1795: D), ki ga je organiziral ohromeli baron (Zois 1859: 55; Kos 1970: 41). Zois je v pismu z dne 4. avgusta 1795 podrobno orisal celotni itinerarij triglavske ture in kaj vse si bodo udeleženci na njej ogledali (Zois 1859: 55–6). Da je bila nameravana tura izpeljana po tem načrtu, spričuje Franz Graf von Hochenwart (1838).

Ker je bil grof von Hochenwart strokovnjak za konhiliologijo, je Zois pričakoval, da bo opazil veliko takega, kar je dotlej ušlo očem njegovih gornikov. Zato je svojemu kopaču rovov Petrasu naročil, naj že prej razstreli nekaj kamenja, da bi udeleženci odprave mogli odkriti ostanke morskih živali tudi v jedru kamnin.

Ni si mogoče zamisliti nič zanimivejšega od dveh amonitov,« je pisal Zois, »ki ju imam zdaj pred sabo in se moram zahvaliti zanju samo Vaši odlični pripravi in ljubezni do znanosti. Zdaj si tudi želim, da bi o priliki dobil več primerkov za prijatelje v tujini. (Zois 1859: 55; Kos 1970: 41–2).

Zois je poskrbel za to, da so bili udeleženci triglavske ture na njegovih posestvih gostoljubno sprejeti. Posodil jim je tudi svoj daljnogled, da so mogli natančno opazovati plasti apnenca na Triglavu (Hochenwart 1838: 58; Zois 1859: 58–59). Pohodniki so svojemu hromemu gostitelju v Ljubljani pošiljali po vračajočih se planšaricah vsak dan sproti petrefakte z opisi važnejših dogodkov (Rus 1933: 99). Po koncu ture je Vodnik napisal Zoisu poročilo. Zois se mu je v pismu z dne 5. septembra 1795 zahvalil za »tako prijateljsko skrb na alpskem popotovanju – in za njega tako natančni opis« (Zois 1859: 56; Kos 1970: 43). V pismu izraža posebno zadovoljstvo nad najdbo drobcev, ki jih je Hochenwart našel na vrhu Vršaca. Po njegovi oceni so ti najverjetneje pripadali amonitu, ki se je od preprevanja tako zelo razkrojil, »da je skoraj kot lupina«. Vendar mu je bila ta sled kljub temu »neskončno dobrodošla«, saj mu je zbujala upanje, »da bomo v prihodnje lahko naleteli na okamnine tudi na najvišjih točkah in matematično pravilno dokazali, da je naše apnenčasto gorovje enake starosti in porekla«. Iz istega vzroka ga je veselilo tudi, da je Vodnik z Vršaca kljub razpokani zunanosti opazil, »da je tudi Triglav skladovit« (Zois 1859: 56; Kos 1970: 44–5).

Vendar zbrani dokazi Zoisa niso povsem zadovoljili. Želel je dobiti še sledi petrefaktov izpod samega Triglava. Zato se je dogovoril z gornikom Kosom, da bo čimprej ponovno preiskal Ledino, leta 1796 pa je Kosa skupaj s štirimi kopači nameraval vnovič poslati na Velo polje, da bi od tam hodili na Vršac in Triglav ter na izbranih mestih odkopavali petrefakte oziroma lomili sveže pole, da bi tako pridobili »nepobitne dokaze« (Zois 1859: 56; Kos 1970: 44–5).

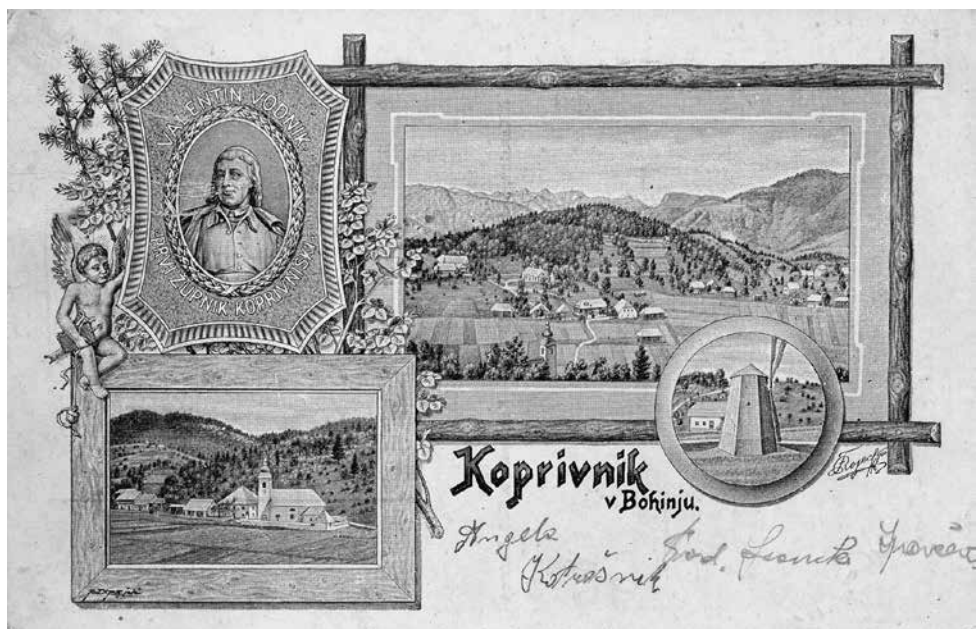
Še septembra 1795 je Zois poslal pod Triglav novo odpravo. Odpravi se je proti Zoisovemu pričakovanju spet pridružil Vodnik. Zato mu je 5. oktobra 1795 pisal, da je resnično ostrmel, ko je slišal, da se je še enkrat podal »na težavno romanje k Velikemu Bogu in k Malemu Triglavu«, in izrazil zadovoljstvo z zbirko, ki jo je to pot prinesel s seboj. Nato je Zois podal svoje pripombe k posameznim numeriranim petrefaktom. Za štiri kose apnenca pravi, da »bi jih prav rad poslal za prijateljem Fichtlom tja na Elizejske poljane, da bi ugibal, kateri izmed njih so pridobljeni na dnu doline, kateri iz srednjih višin in kateri iz najvišjih gorskih vrhov«. Vodnikov sklep, da gre pri Triglavskem pogorju za formacije iste starosti, je ocenil kot »čisto pravilen«. (Zois 1859: 58; Kos 1970: 50).

Iz Hochenwartovega opisa vzpona v Triglavsko pogorje je vidno, da so ga zanimali izključno petrefakti in da Fichtlove teorije o starosti triglavskih apnencev ni poznal (Hochenwart 1838; Rus 1933: 100), medtem ko so Vodnika zanimali predvsem dokazi zoper Fichtlovo vulkanistično teorijo. Dokaz za to je videl v ostankih amonita, ki jih je našel Hochenwart, potrdilo pa z opazovanjem vrha Triglava z daljnogledom. S prve razgledne točke v vzhodnih Hribaricah ga je opazoval dve, s Tosca pa še šest ur. Ugotovil je, da Triglav ne kaže v zgradbi svojih apnencev nobenih razlik, ampak da se na njem dviguje sklad na skladu, tako kot pri vseh ostalih bohinjskih hribih (Rus 1933: 100–1).

Kot je zabeležil Hochenwart, se je Vodnik tedaj izražal z neprisiljenimi veselimi besedami o lepotah Stvarstva (Hochenwart 1838: 51; Orožen 1895: 542).

Spoznanja, do katerih je prišel ob svojem prvem vzpou na Triglav, so Vodnika navdihnili, da je nekega večera, ko je skupaj z drugimi pohodniki občudoval sončni zahod na Triglavskem pogorju, napisal »kranjsko pesem«, ki je bila vsem všeč. Hochenwart piše, da je pesem zapustila na poslušalce vtis kot Klopstockova Mesijada; pesem je pa poslal Žigi Zoisu v Ljubljano (Hochenwart: 1838; 542). V drugi kitici ode, ki so po besedah Jožeta Rusa »kar nekam učenjaške«, se pesnik najprej dotakne veličastja geološke zgradbe, ki jo je sam odkril med svojim vzponom na Triglavsko pogorje avgusta 1795: »Sklad na fkladu fe sdvigúje, / Golih verhov kamni síd«. Kitico zaključuje odločen poziv: »Vezhni Mojfter vkasuje: /»Prid sídár fe lef uzhtít!« (Vodnik 1806: 25), kar naj bi po Rusovih navedbah apostrofiralo zidarja-geologa Fichtla, naj opusti svoje kabinetno učenjaštvo in se pride učiti v naravo.

Ta poziv se je rodil iz čisto konkretnega ozadja, ki sta ga postavila z ene strani J. E. Fichtel, geolog od zelene mize s svojo papirnato teorijo, z druge pa sijajna zmaga pesnika Vodnika v geološki bitki nad njim. Po vseh zgodovinsko dokazanih dejstvih ne bo mogel nihče tajiti, da so v tem smislu razumeli kitico tudi vsi člani Zoisovega krožka, ki so bili poučeni o teh dogodkih. Seveda se skriva v tako umevanih verzih precejšnja mera legendarne Vodnikove hudomušnosti. Če pa imajo tudi svojo splošno veljavno vsebino, je to le dokaz, da so privrele iz glave geološko izobraženega pesnika. (Rus 1933: 104)

Koprivnik v Bohinju, razglednica iz začetka 20. stoletja (založil J. Korošec, posestnik in gostilničar, Bohinjska Bistrica).

Rus sklepa, da je Vodnik pilil odo Vršacu vso zimo 1795/96, za »učenjške misli«, ki so nanizane v drugi kitici, pa domneva, da jih je pesnik dokončal »ob duhovitem kramljanju sredi Zoisovega krožka morda šele 1. 1797.« Tistega leta je namreč Wernerjev učenec, Norvežan Jens Esmark v posebni knjigi ugotovil, da so bile Fichtlove vulkanistične trditve neskladne tudi glede njegovih zapažanj z Madžarske: »Te ugotovitve od merodajne strani ni pač nihče tako težko pričakoval kakor oba ljubljanska geologa, zato ni čudo, da se jima je samozavest stopnjevala do trdega apostrofa: 'Prid', zidar, se lès učit!« (Rus 1933: 105–6).

Samozavest, utemeljena na velikem odkritju na Triglavskem pogorju, je Vodniku po vsej priliki narekovala kot prvi stavek *Velike pratike za leto 1795* presenetljivo trditev: »Od stvarjenja tiga fvejta okoli ... 5782 L.« (Vodnik 1795: A). Z njo je – prav gotovo ob vednosti in vsaj tihem soglasju svojega mentorja Zoisa⁴ – nastanek sveta pomaknil veliko bliže Trubarjevemu izračunu iz sredine šestnajstega stoletja, koliko let je poteklo od začetka sveta do objave slovenskega prevoda Novega testameta (5531 let let, 6 mesecev in 10 dni) (Truber 1557), kot ugotovitvam plutonista in »očeta moderne geologije« Jamesa Huttona, pridobljenim na podlagi preučevanja zakonitosti, ki jih je mogoče opazovati glede sestave, raztapljanja in obnove zemeljske površine (Hutton 1785).

⁴ Baron Zois je vestno in skrbno prebral in komentiral številne Vodnikove verze; ni pa znan noben njegov komentar glede Vodnikovega izračuna starosti sveta.

»Krajnz! Toja sémla je sdráva«

Poleg argumentov za neptunistično teorijo je ljubljanski Zoisov krožek razpravljal tudi o vprašanju izvora imena Triglava. Anton Tomaž Linhart je tedaj povezal boga pomorjanskih Slovanov Triglava z Julijskimi Alpami, ker nosi njihov najvišji vrh isto ime. Po Linhartovi razlagi je bil Triglav, triglavi bog, ker je vladal nad zrakom, zemljo in vodo. Častili so ga posebno Slovani v severni Nemčiji, kjer so mu postavili lepe templje. Za goro *Terglav* v Bohinju, ki je najvišja na Kranjskem, ki je »polna krasnih slik divje narave«, pa domneva, da je dobila svoje ime po tem božanstvu (Linhart 1788: II, 256–57). Linhartovo mnenje, domneva Evgen Lovšin (1944: 70), je delil tudi Zois. V pismu, s katerim je Vodnika vabil na pohod v Triglavsko pogorje, je zapisal, da bodo udeleženci te alpske ture »poljubiti na brado stari, častitljivi Triglav« (Zois 1859: 55; Kos 1970: 42).

Revolucionarno leto 1848 je porodilo nov svet, v katerem sta naslovni vlogi prevzela do tedaj povsem neznana igralca: demokracija in nacionalizem. Poslej sta zavzemala središče družbenega in političnega prizorišča, odločno sta podpirala drug drugega in z združenimi močmi celotno javno življenje preoblikovala v skladu z načelom: »Vse, kar je narodno, je dobro, vse kar je nenarodno, je pa slabo in dekadentno« (Vošnjak 1913: 541).

Razvoj narodnih gibanj v Avstrijskem cesarstvu je potekal tako, da se je najprej oblikovalo ideološko jedro, in sicer okrog Herderjevega koncepta jezika kot duha določenega naroda. Sledila je mobilizacija etničnih skupin z naraščajočim šolskim sistemom, mediji, društvenim življenjem in družbenimi spremembami; končno je ustava formalno potrdila načela narodne in jezikovne enakosti (Okey 2001: 285). Narodnjaki so s čustveno retoriko, sugestivno simboliko in dramatičnimi rituali navduševali ljudi o izjemnem pomenu narodnosti. Takšna retorika, simbolika in rituali so delili družbeni svet na področja dobrega in zla, definirali sovražnike naroda in usmerjali misli, čustva in dejavnosti pripadnikov naroda proti njim (Mach 1993: 75).

Slovenski nacionalizem se je uveljavljal v Avstrijskem cesarstvu, zato so njegovi protagonisti poudarjali boj za slovenski jezik, ker se niso upali (javno) podvomiti o vdanosti in zvestobi cesarski hiši. Poudarjanje »nepolitičnosti« slovenskega nacionalizma je bilo tedaj zgolj mimikrija (glej Jezernik 2014: 107). Zato so bili najprimernejši kandidati za vlogo slovenskih narodnih ikon ljudje peresa. Ljudje meča so prišli v poštev edinole pod pogojem, da so svoj meč junaško sukali za slavo in čast habsburške dinastije. To je bilo tudi poglavitno vodilo pri izbiri Valentina Vodnika za ikono slovenskih narodnjakov, kajti bil je tisti, ki je Slovincem podal »do jezikohrama ključ, on nam prižgal je pesništva luč« (Toman 1858: 30).

Vodnik je bil v vseh pogledih srečna izbira. Navzven je bil sprejemljiv za pripadnike obeh narodov na Kranjskem in so zato v novozgrajenem poslopju Kranjskega deželnega muzeja Rudolfinuma njegovo podobo ovekovečili kot enega izmed štirih »slavnih Kranjcev«, poleg kronista Valvasorja, mineraloga in montanista von Zoisa in državnika Siegmunda von Herbersteina (Nepodpisano 1889a: 445). Navznoter je bil Vodnik kot duhovnik

Pogled na Triglavsko pogorje, razglednica iz začetka 20. stoletja (založil Albin Sussitz, Graz).

Aljažev stolp na vrhu Triglava, razglednica iz leta 1926 (založil fotograf Fran Pavlin, Jesenice).

sprejemljiv tako za tiste narodnjake, ki so trdno vernost in ljubezen do Boga predpostavljali ljubezni do naroda, kot za tiste, ki niso verjeli, da bi »duhovnik, o kojem se pravi, da ima le svojega očeta v Rimu, domovine pa ne, bil iskren soborilec za pravo narodovo z onim, ki ima vse drugačno vzgojo« (glej Jezernik 2014: 108). V drugi polovici devetnajstega stoletja je podoba duhovnika Vodnika tako služila kot dobrodošel dežnik za prikrivanje nesloge med narodnjaki. Slavljenje Vodnika tedaj ni imelo toliko skupnega z njegovimi pesniškimi kvalitetai kot s političnim življenjem časa.

Nekaj let po veliki slavnosti v čast stoletnice rojstva »prvega slovenskega pesnika« so oživele čitalnice. V njih so brali časopise, prepevali, prirejali *besede* in zabave, kar je vse dvigovalo prepoznavnost in privlačnost naroda. Zlasti pomembno vlogo pri tem so imeli Vodnikovi dnevi, ki so jih v čitalniški dobi slovesno obhajali leto za letom. Ob teh priložnostih so čitalnične dvorane okrasili z napisi in slikami slavnih mož, njihov najlepši kinč pa je bila podoba »mojstra pevcev«. Vodnikove podobe so bile molčeč dokaz, da narod res zagotavlja nesmrtnost, Vodnikovo ime pa otipljiva garancija nesmrtnosti (glej Makolkin 1992: 14). Za vzbujanje narodnega zanosa so narodnjaki naglaševali Vodnikovo vsestransko dejavnost kot duhovnika, pesnika, jezikoslovca, starinoslovca in zgodovinarja. Slavili so tudi njegovo vnemo za naravoslovje, ki ga je privedla celo v najvišje gore na Kranjskem. Tam naj bi v nasprotju z Valvasorjem »občudoval prirodne krasote, katerih je Stvarnik ravno slovenskemu svetu v tako obilni meri podelil« (Orožen 1895: 543; glej tudi Levičnik 1859: 171).

Pojav nacionalizma je bil najmočnejše sredstvo mobilizacije množic, v kratkem času nekaj desetletij je popolnoma spremenil podobo sveta. Tema intelektualnih konverzij ni bila več vprašanje verodostojnosti Mojzesovih poročil o stvarjenju sveta, namesto nje so zdaj potekale strastne debate o razlikah med narodi, njihovem poreklu in starosti. Če je bil sredi devetnajstega stoletja Triglav »nebotični mejnik med nemškim, italijanskim in slovanskim jezikom« (Costa 1848: 191), je v drugi polovici devetnajstega stoletja Triglav postal predmet tekmovanja, kakšna zastava bo plapolala na njem: slovenska ali nemška (glej npr. Mikša 2015).

Nacionalističnim tekmečem vprašanje, kako je nastal Triglav in kdaj, ni bilo več zanimivo. Veliko večje zanimanje so zbudjala razmišljanja o tem, koliko je staro njegovo ime in kaj pomeni (Trstenjak 1870: 20–1; 1880: 36; Orožen 1901: 35–6; Badjura 1922: 44; Lovšin 1944: 76). Čeprav etimologija tega ne potrjuje, so slovenski narodnjaki nacionalizirali najvišji vrh v Julijskih Alpah s tem, da so ime gore povezali z imenom slovenskega triglavega boga (glej Snaj 2009: 439). Navdušeni »sinovi Triglava« so namreč natanko vedeli, kaj in kje je Triglav: saj so vsi poznali »našega 'snežnikov kranjskih siv'ga poglavarja', kjerkoli zveni naša narodna pesem in do koder seže glas divne narodne pravljice« (Badiura 1913: 7).

Če je nekoč veljala svetopisemska resnica, da pod soncem ni nič novega, so v procesu modernizacije nekatere stvari postale »moderne«, tedaj skladne s svojim časom, druge pa »nemoderne« (Gross 2000: 141–42). V tem procesu se je izoblikoval skupek izrečenih in neizrečenih mnenj, odločitev in izbir, ki so določali, kaj je pomembno in aktualno in kaj

to ni več, kaj je treba poudariti in kaj pozabiti, kako urediti dejstva in/ali »dejstva«, da je bilo mogoče z njimi sestaviti konsistentno zgodbo o določenem narodu, o njegovem teritoriju in slavni preteklosti. Vse to je ljudem nudilo snov, ki jo je bilo mogoče občudovati, se iz nje učiti in se zanjo, navsezadnje, tudi boriti (glej Jezernik 2013: 22–3; 2014: 80–1).

REFERENCE

- Beiersdorf, Krzysztof. 2000. *Dzieje Muzeum Zoologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków: Delta Design.
- Candela, Andrea. 2009. On the Earth's Revolutions: Floods and Extinct Volcanoes in Northern Italy at the End of the Eighteenth Century. V: Martina Kölbl-Ebert (ur.), *Geology and Religion: A History of Harmony and Hostility*. London: The Geological Society, 89–93.
- Ciancio, Luca. 1995. Alberto Fortis and the Study of Extinct Volcanoes of Veneto (1765 – 1778). V: Gaetano Giglia, Carlo Maccagni in Nicoletta Morello (ur.), *Rocks, Fossils and History*. Firenze: Festina lente, 111–128.
- Faganel, Jože. 1999. *Zoisovi rokopisi*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Faninger, Ernest. 1983. Baron Žiga Zois in njegova zbirka mineralov, *Scopolia* (6): 1–32.
- Gross, David. 2000. *Lost Time: On Remembering and Forgetting in Late Modern Culture*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Hacquet, Baltazar. 1984. Avtobiografija B. Hacqueta: (1740–1815). V: G. Pilleri in D. Mušič (ur.), *La vita di Belsazar Hacquet ed il suo viaggio a vela sulla Sava da Lubiana a Semlin. Autobiografia di Joannes Antonius Scopoli*. Waldau-Bern: Verlag des Hiranatomischen Institutes, 61–72.
- Harth, Erich M. 1984. On the Shoulders of Giants: The Progress of Science in the Seventeenth Century. *Syracuse University Library Associates Courier* 19 (2): 81–90.
- Hazard, Paul. 1959. *Kriza evropske zavesti (1680–1715)*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Hudales, Jože. 2008. *Slovenski muzeji in etnologija: od kabinetov čudes do muzejev 21. stoletja*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani; Velenje: Muzej Velenje.
- Jezernik, Božidar. 2004. *Wild Europe: The Balkans in the Gaze of Western Travellers*. London: Saqi Books.
- Jezernik, Božidar. 2013. *Nacionalizacija preteklosti*. Ljubljana: Znanstvena založba FF.
- Jezernik, Božidar. 2014. *Mesto brez spomina. Javni spomeniki v Ljubljani*. Ljubljana: Modrijan.
- Južnič, Stanislav. 2009. Jezuitska dediščina barona Žige Zois (ob 200-letnici Ilirskih provinc in 190-letnici Zoisove smrti). *Kronika* 57 (3): 471–490.
- Kölbl-Ebert, Martina (ur.). 2009. *Geology and Religion: A History of Harmony and Hostility*. London: Geological Society.
- Kos, Janko (ur.). 1970. *Marko Poblin, Žiga Zois, A. T. Linhart, Valentin Vodnik. Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kos, Janko (ur.). 1988. *Valentin Vodnik, zbrano delo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije
- Laudan, Rachel. 1987. *From Mineralogy to Geology. The Foundations of a Science, 1650–1830*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Lovšin, Evgen. 1944. *V Triglavu in v njegovi soseščini*. Ljubljana: Slovensko planinsko društvo.

- Mach, Zdzisław. 1993. *Symbols, Conflict, and Identity. Essays in Political Anthropology*. Albany: State University of New York Press.
- Makolkina, Anna. 1992. *Name, Hero, Icon. Semiotics of Nationalism through Heroic Biography*. Berlin in New York: Mouton de Gruyter.
- Margruder, Kerry V. 2009. The idiom of a six day creation and global depictions in Theories of the Earth. V: Martina Kölbl-Ebert (ur.). *Geology and Religion: A History of Harmony and Hostility*. London: Geological Society, 49–66.
- Mikša, Peter. 2015. »Da je Triglav ostal v slovenskih rokah, je največ moja zasluga«; *Zgodovinski časopis* 69 (1–2): 112–123.
- Mikša, Peter. 2013. Prvi raziskovalci slovenskih gora in prvi dokumentirani pristopi nanje; *Zgodovinski časopis* 67 (3–4): 390–405.
- Muljačić, Žarko. 1996. *Putovanja Alberta Fortisa po Hrvatskoj i Sloveniji (1765–1791)*. Split: Književni krug.
- Muljačić, Žarko. 2011. *Fortisološke studije*. Split: Književni krug.
- Okey, Robin. 2001. *The Habsburg Monarchy, c. 1765–1918. From Enlightenment to Eclipse*. Basingstoke: Macmillan.
- Pinto, Mael S., in Filomena Amador. 2009. Discussing the Age of the Earth in 1779 in Portugal. V: Martina Kölbl-Ebert (ur.). *Geology and Religion: A History of Harmony and Hostility*. London: Geological Society, 83–87.
- Schulz, Eva. 1994. Notes on the History of Collecting and of Museums. V: Susan M. Pearce (ur.), *Interpreting Objects and Collections*. London in New York: Routledge, 175–187.
- Snoj, Marko. 2009. *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan in Založba ZRC.
- Wester, Josip. 1954. *Baltazar Hacquet, prvi raziskovalec naših Alp*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije.
- Žontar, Jože. 1954. Neznana pisma Žige Zoisa; *Kronika* 2 (3): 188–191.

VIRI

- Altha, Alojzy. 1864. Katedra i gabinet mineralogiczny. *Zakłady uniwersyteckie w Krakowie*. Kraków: C. k. Towarzystwo Naukowe Krakowskie. 234–265
- Badiura, Rudolf. 1913. *Na Triglav, v kraljestvo Zlatorogovo!* Ljubljana: Hinko Badiura.
- Barbieri, Lodovico Conte. 1782. *Storia del mare, E Confutazione della Favola, Dove scopronsi insigni errori di varj Scrittori e specialmente del Signor de Buffon*. Vinegia: nella Stamperia Coleti.
- Becchetti, Filippo Angelico. 1782. *Teoria generale della Terra esposta all'Accademia Volsca di Velletri*. Roma: Paolo Giunchi.
- Belar, Albin. 1894. Freiherr Sigmund Zois' Briefe mineralogischen Inhalts. *Mittheilungen des Musealvereins für Krain, Naturkundlicher Theil*, 120–134.
- Bossuet, Jacques Benigne. 1681. *Discours sur l'histoire universele*. Paris: Sebastien Mabre-Cramoisy.
- Boyle, Robert. 1692. *General Heads for the Natural History of a Country, Great or Small; Drawn out for the Use of Travellers and Navigators*. London: John Taylor and S. Holfort.
- Browne, Edward. 1673. *A Brief Account of Some Travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola, and Friuli: As Also Some Observations on the Gold, Silver, Copper,*

- Quick-Silver Mines, Baths, and Mineral Waters in Those Parts: With the Figures of Some Habits and Remarkable Places.* London: Benj. Tooke.
- Brydone, P. 1774. *A Tour through Sicily and Malta. In a Series of Letters to William Beckford, Esq. of Somerly in Suffolk.* Dublin: W. Wilson.
- Buffon, Georges Louis Le Clerc de. 1792. *Natural History, Containing a Theory of the Earth, a General History of Man, of the Brute Creation, and of Vegetable, Minerals, &c.* London: J. S. Barr.
- Costa, Heinrich. 1848. *Reiseerinnerungen aus Krain.* Laibach: Druck der Eger'schen Gubernial-Buchdruckerei.
- Deschmann, Karl. 1889. Zur Geschichte des krainischen Landesmuseums. *Mittheilungen des Musealvereines für Krain* 2: 361–372.
- Dimitz, August. 1874–1876. *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813.* Laibach: I. Kleinmayr & F. Bamberg.
- Estreicher, A. 1842. Rzecz krótka o gabinecie mineralogicznym na Uniwersytetu Jagiellońskiego. *Rocznik Wydziału Lekarskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim* 5: 42–76.
- Fichtel, Johann Ehrenreich von. 1794. *Mineralogische Aufsätze.* Wien: Mathias Andreas Schmidt.
- Fortis, Alberto. 1771. *Saggio d'osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Osero.* Venezia: Gaspare Storti.
- Fortis, Alberto. 1774. *Viaggio in Dalmazia.* Venezia: Alvise Milocco.
- Fortis, Alberto. 1776. Defcrizione orrittografica del ponte Naturale di Veja ne' Monti Veronefi. *Letters from Italy, Describing the Manners, Customs, Antiquities, Paintings, &c. of that Country, In the Years MDCLXX and MDCLXXI, To A Friend, Residing in France, By an Englishwoman.* London: Edward and Charles Dilly, 331–351.
- Fortis, Alberto. 1777. *Labate Fortis al Signor Giovanni Lovrich.* Brescia.
- Fortis, Alberto. 1778. *Travels into Dalmatia.* London: J. Robson.
- Germar, Ernst Friedrich. 1817. *Reise nach Dalmatien und in das Gebiet Ragusa.* Leipzig in Altenburg: F. A. Brockhaus.
- Goethe, Johann Wolfgang von. 1913 *Italienische Reise.* Leipzig: Im Insel-Verlag.
- Griselini, Francesco. 1780. *Lettere odeoporiche ove i suoi viaggi e le di lui osservazioni spettanti all'istoria naturale ai costumi di varj popoli e sopra più altri interessanti oggetti si descrivono.* Milano: Gaetano Motta.
- Hacquet, Balthasar. 1778–1789. *Oryctographia Carniolica, oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Länder. Vierter Theil.* Leipzig: Johann Gottlob Immanuel Breitkopf.
- Hacquet, Balthasar. 1791. *Reise durch die norischen Alpen. Physikalischen und andern Inhalts unternommen in den Jahren 1784 bis 1786.* Nürnberg: in der Raspischen Handlung.
- Hermann, Benedikt Franz. 1781. *Reisen durch Oesterreich, Steyermark, Kärnten, Krain, Italien, Tyrol, Salzburg, und Baiern, im Jahre 1780.* Wien: In der Wapplerischen Buchhandlung.
- Hochenwart, Franz Jos. Grafen von. 1836. *Leitfaden für die das Landes-Museum in Laibach Besuchenden.* Laibach: Ignaz Aloys Edlen v. Kleinmayr'schen Schriften.
- Hochenwart, Franz Graf von. 1838. *Beiträge zur Naturgeschichte, Landwirtschaft und Topographie des Herzogthums Krain.* Laibach: Gedruckt bei Joseph Blasnik.
- Hutton, James. 1785. *Theory of the Earth: or an Investigation of the Laws Observable in the Composition, Dissolution, and Restoration of Land Upon the Globe.* Edinburgh: Royal Society of Edinburgh.
- Johnson, Samuel. 1759. *The Philosophick Mirror.* Dublin: M. Williamson.

- Kidrič, France. 1938. Zois in Hacquet. *Ljubljanski zvon* 38 (5): 271–275.
- Kugy, Julius. 1973. *Pet stoletij Triglava*. Maribor: Založba obzorja.
- Levičnik, Jožef. 1859. Ozir po Gorenskim. V: Etbin Henrik Costa (ur.), *Vodnikov spomenik/Vodnik-Album*. Ljubljana: Ignac žl. Kleimayr in Fedor Bamberg, 170–172.
- Linhart, Anton. 1791. *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs*. Laibach: Wilhelm Heinrich Korn.
- Mazi, Vilko. 1957. Kdo je prvi stopil na vrh Triglava. *Planinski vestnik* 13 (5): 245–251.
- Ohrenstein, August (ur.). 1816. *Illyrien und Dalmatien, oder Sitten Gebräuche und Trachten der Illyrier und Dalmatiner, und ihrer Nachbarn. Aus dem französischen nach Hacquet, Fortis und Cassa verfaßten Werke des Herrn Breton*. Pesth: Konr. Hartleben.
- Orožen, Fr. 1895. Vodnik kot turist. V spomin stoletnice Vodnikovega potovanja na Triglav; *Ljubljanski Zvon* 15 (9): 541–545.
- Prijatelj, Ivan. 1935. *Duševni profili slovenskih preporoditeljev*. Ljubljana: Za šestdesetletnico izdali Prijateljevi učenci.
- Radics, Peter, pl. 1904. Janez Vajkard Valvasor; *Slovan* 2 (1): 6–8.
- Reisp, Branko. 1983. *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Rus, Jože. 1933. Triglav v herojski dobi geološke vede. (H komentarju Vodnikove ode »Vršac«). *Geografski Vestnik* 1–4: 94–106.
- Schröter, Johann Samuel. 1780. *Herrn D. und Prof. Hacquet zu Laybach in Crain Nachricht von Versteinerungen von Schalthieren die sich in ausgebrannten feuerspenenden Bergen finden. Zur Erläuterung und Ergänzung der Abhandlung des Herrn Abt Fortis, über das Thal Konca im Veronesischen Gebiete*. Weimar: Carl Rudolf Hoffmanns seel. Wittwe u. Ehren.
- Schlosser, Julius von. 1908. *Kunst- und Wunderkammern der Spätrenaissance: ein Beitrag zur Geschichte des Sammelwesens*. Leipzig: Verlag von Klinkhardt & Biermann.
- Shoberl, Frederick (ur.). 1821. *Illyria and Dalmatia: Containing a Description of the Manners, Customs, Habits, Dress, and Other Peculiarities Characteristic of Their Inhabitants, and Those of the Adjacent Countries*. London: R. Ackerman.
- Stelè, France. 1928. Valvasorjev krog in njegovo grafično delo. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 9: 5–50.
- Steska, Viktor. 1919. Baron Žiga Zois. (1747–1819.) Ob stoletnici njegove smrti. *Dom in Svet*, 32 (9–12): 277–286.
- Toman, Lovro. 1858. O Vodnikovem godu. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne* 16 (4): 29–30.
- Trstenjak, Davorin. 1870. *Triglav, mythologično raziskavanje*. Ljubljana: Založil Davorin Trstenjak.
- Trstenjak, Davorin. 1880. Božestvo Trojan. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 4. februarija, str. 36.
- Truber, Primosh. 1557. *Tiga Noviga Testamenta ena dolga Predgovor*. Vtbingi.
- Valenta von Marchturn, Alois. 1897. Der Naturfoscher Hacquet als Arzt in Krain. V: *Wiener Medizinische Wochenschrift. Separatabdruck aus der „Wiener Medizinische Wochenschrift“*. Wien: Verlag von Moritz Perles, 18.
- Valvasor, Johann Weichard liber Baro. 1687. Part of a Letter Written in Latin to Thomas Gale, S. T. D. Secret. Reg. Soc. from Carniola, Containing the Method of Casting Statues in Metal: Together With an Invention of his for Making Such Cast Statues of an Extraordinary Thinness, Beyond Any Thing Hitherto Known or Practised; *Philosophical Transactions* 186 : 259–262.

- Valvasor, Johann Weichard. 1689. *Die Ehre deß Hertzogthums Crain: das ist, Wahre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses ... Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes*. Laybach in Nürnberg: Wolfgang Moritz Ender.
- Valvasor, Janez Vajkard. 2009. *Čast in Slava Vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska. Prevodi iz nemščine: Doris Debenjak, Božidar Debenjak in Primož Debenjak.
- Vodnik, Valentin. 1795. *Velika Pratika ali Kalender sa tu lejtü 1795 ali MDCC. XC. V. V'* Lublani: Stifkan per Jan. Fridr. Egerju.
- Vodnik, Valentin. 1806. *Péfme sa pokúšhino. V'* Lublani: Natifnene per Joanesu Rezerju.
- Vošnjak, Bogumil. 1913. Študije k problemu jugoslovanske narodne misli. *Veda* 3: 524–572.
- Watson, R. 1777. *An Apology for Christianity, in A Series of Letters, Addressed to Edward Gibbon, Esq; Author of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Dublin: W. Watson, W. Whitestone, W. Colles, W. Wilson, T. Walker, C. Jenkin, W. Hallhead, J. Exshaw, and J. Beatty.
- Zois, Sigmund. 1859. Briefe des Freih. Sigm. Zois an Vodnik. V: Etbin Henrik Costa, ur. 1859. *Vodnikov spomenik/Vodnik-Album*. Ljubljana: Ignac žl. Kleimayr in Fedor Bamberg, 45–62.

VIEWS ON TRIGLAV THROUGH HISTORY

The role and significance of Mount Triglav and the oldest Slovenian national park created around it and that bears its name can be accurately comprehended only if its origin is placed within a historical context. In his extensive and richly illustrated Die Ehre deß Hertzogthums Crain (The Glory of the Duchy of Carniola), in which he sought to present the wealth of his homeland, Johann Weikhard von Valvasor does not even discuss Mount Triglav or mention its name, even though he claimed to have personally hiked through all of the hills and valleys.

Interest in the Julian Alps and its highest peak goes back to the eighteenth century. Belsazar Hacquet was the first to try to climb the mountain in 1777 in order to find new plants to add to his natural science collection (Naturalienkabinet), to collect minerals and fossils for his collection, and to observe the mountain's structure in order to understand how and when it came into being. Before embarking on his exploratory hikes in the Julian Alps, Hacquet studied in detail the observations of Abbe Alberto Fortis, a proponent of the Plutonian theory about the creation of the world, and other similar theories.

Motives similar to those of Hacquet also led Valentin Vodnik, later recognized as "the first Slovenian poet," to climb Mount Triglav in 1795. He collected minerals on the mountain for Baron Sigismund Zois' collection. Zois hoped that he could use rocks from Mount Triglav to consolidate his thesis on the creation and age of the world. As a proponent of Neptunism, he expected the discovery of fossilized remains of sea life on Mount Triglav to confirm that the mountain had once been below sea level.

Vodnik did in fact bring back important finds from his hike, and the observation of the high Alpine peaks inspired him to write one of his best poems, "Vršac" (The Peak). Zois' collection gradually exceeded five thousand items and was considered one of the most beautiful collections of

this type in the world at that time; it also formed the basis for the Carniolan provincial museum, the Rudolfinum (renamed the National Museum after the First World War).

In the nineteenth century, nationalist ideology placed Mount Triglav within an entirely new context: the context of ethnic struggle. In the light of this, the priest Jakob Aljaž purchased the land on top of Mount Triglav and set up the well-known Aljaž Tower there as a sign that the tallest mountain belonged to the Slovenian nation. It is most likely this perspective that led to the use of the word naroden 'national, ethnic' rather than državnen 'national, state' in the Slovenian name of Triglav National Park.

Prof. dr. Božidar Jezernik, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani,
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, bozidar.jezernik@guest.arnes.si